
ПИЛИПЕНКО Н.М.,
кандидат психологічних наук,
психолог, Центр студентського
розвитку та культурних програм
Черкаського державного
технологічного університету,
м. Черкаси, Україна

ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

У статті представлено результати емпіричного дослідження психологічної готовності студентів і викладачів до впровадження європейських стандартів освіти в Україні; розглянуто психологічні засоби поліпшення професійно-психологічної адаптації викладача та якості освітніх послуг, наданих ним.

Ключові слова: професійно-психологічна адаптація, професійна компетентність, якість освіти і діяльності викладача, професійно значущі особистісні характеристики, європейські стандарти вищої освіти, конкурентоспроможність фахівця.

В статье представлены результаты эмпирического исследования психологической готовности студентов и преподавателей к внедрению европейских стандартов образования в Украине; рассмотрено психологические средства улучшения профессионально-психологической адаптации преподавателя и качества образовательных услуг, предоставленных им.

Ключевые слова: профессионально-психологическая адаптация, профессиональная компетентность, качество образования и деятельности преподавателя, профессионально-значимые личностные характеристики, европейские стандарты высшего образования, конкурентоспособность специалиста.

In the article are presented the results of empiric research of psychological readiness of students and teachers to introduction of the European standards of education in Ukraine; the complex approach is applied to consideration of improvements facilities of professionally

psychological adaptation of teacher and quality of educational services which are given them.

Key words: *professionally psychological adaptation, professional competence, quality of education and activity of teacher, professionally meaningful personality descriptions, European standards of higher education, competitiveness of specialist.*

Постановка проблеми. Модернізація національної освіти та її інтеграція у світову систему вимагають дослідження психологічних умов впровадження європейських стандартів вищої освіти в Україні. Саме на викладачів покладають надію щодо сприяння ними успішності впровадження освітніх реформ і забезпечення конкурентоспроможності українського фахівця на ринку праці. “У зв’язку з європейською орієнтацією України наголос все більше роблять на якості освіти, універсальності підготовки випускника та його адаптованості до ринку праці, на особистісній орієнтованості навчального процесу...” [1, с.241].

Мета дослідження полягає у з’ясуванні психологічних умов впровадження європейських стандартів вищої освіти в Україні. *Основна ідея статті* – успішність професійно-психологічної адаптації викладача в умовах європейських нововведень є визначальною умовою якісної підготовки конкурентоспроможного фахівця.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій засвідчує, що в науковій літературі є узагальнені вимоги до професійної діяльності викладача вищої школи (А.М. Алексюк, І.Я. Лернер, А.М. Матюшкін, М.І. Махмутов, В.А. Семиченко, В.А. Козаков, А.І. Кузьмінський, І.П. Підласий, А.В.

Фурман, І.Ф. Харламов й ін.); а також окремі положення теорії діяльності й розвитку особистості (Б.Г. Ананьєв, Г.О. Балл, О.М. Леонтєв, Г.С. Костюк, С.Д. Максименко, К.К. Платонов, С.Л. Рубінштейн й ін.). У вивченні проблеми професійної адаптації особистості вагомий внесок зробили в наш час такі сучасні українські дослідники, як В.В. Васильєв, С.С. Занюк, О.М. Кокун, О.М. Корніяка, С. Г. Москвіцьов, В.А. Семиченко, Е.Е. Симанюк й ін. *Проте проблема дослідження психологічних умов впровадження європейських стандартів вищої освіти в Україні ще не була предметом спеціального вивчення.*

Виклад основного матеріалу дослідження. Ваговою психологічною умовою впровадження європейських стандартів вищої освіти в Україні є успішність професійно-психологічної адаптації викладача ВНЗ до освітніх нововведень, яку ми розглядаємо як психологічну готовність фахівця до інноваційних перетворень на когнітивному, мотиваційному, емоційному та поведінковому рівнях; як перебудову структури набору значущих особистісних характеристик, а також як встановлення оптимальної відповідності між його особистісно-професійними якостями і вимогами професійного довкілля, завдяки чому реалізуються професійні мотиви й цілі, забезпечується якість викладацької діяльності.

До об'єктивних критеріїв професійно-психологічної адаптації викладацького складу до впровадження європейських стандартів освіти ми відносимо лише ті, які стосуються оцінювання якості діяльності викладача відповідно до цих стандартів. Європейські стандарти вищої освіти – це визнані міжнародними країнами загальні вимоги до якості освіти, організації навчально-виховного процесу, кваліфікаційних характеристик фахівця і професійної компетентності викладача. Визначальними щодо якості освітнього процесу є особистість викладача і студента, їх оптимальний для співпраці рівень відповідальності й адекватна самооцінка; систематичне оцінювання результатів діяльності кожного окремого викладача; якість навчальних матеріалів; методи навчання та форми контролю і управління навчальним процесом; засоби навчання та навчально-фахове довкілля, в якому студентська молодь і ділові стосунки є найвищою цінністю.

З огляду на таке міркування, ми визначаємо наступні критерії професійно-психологічної адаптації викладача вищої школи в умовах європейських нововведень: якісне викладання навчальних предметів; високий рейтинг науково-педагогічної роботи; участь у винахідницькій та раціоналізаторській діяльності; високий рівень відповідальності й дотримання дисципліни на робочому місці; партнерська взаємодія з колегами та з керівництвом; професійні компетенції як застосування професійних знань в успішному розв'язанні складних навчальних ситуацій та добра обізнаність у виконанні своїх службових обов'язків; дотримання нормативно-правових параметрів своєї діяльності; постійне поліпшення й оновлення навчальних планів і програм навчальних дисци-

плін та науково-методичного забезпечення відповідно до освітньо-кваліфікаційного рівня підготовки майбутніх фахівців; професійна компетентність та комунікативна – як її вагома складова); наявність мотивації до вдосконалення своєї діяльності. У свою чергу, група суб'єктивних критеріїв охоплює такі параметри, як адекватна оцінка викладачем своїх професійних здібностей і можливостей; задоволеність своїми соціальним статусом, працею, професією, спілкуванням з педагогічним колективом та студентами і життям загалом.

Одна з вагомих умов впровадження європейських стандартів освіти – це професійна компетентність викладача такого рівня, який здатний забезпечити *якісну підготовку майбутніх фахівців*. Однак рівень якості вищої освіти в Україні відповідає країнам, що розвиваються, до того ж, кількість дипломованих спеціалістів є великою порівняно з наявністю робочих місць – цей чинник негативно впливає на мотивацію професійної діяльності викладача. В Україні досить скромне державне фінансування вищої школи; система освіти ідеологізована політикою і залежна від неї; відсутнє незалежне тестування випускників ВНЗ; система наукових ступенів складна порівняно з загальноєвропейською, що перешкоджає мобільності викладачів і науковців в Європі; особливості української ментальності зумовлюють неспроможність швидко перебудуватися.

Зокрема, А.В. Фурман виділяє такі риси української нації: інтровертність; індивідуалізм з проявами інтроспективності; неготовність до швидких і радикальних змін; прагнення до досконалості; відірваність від суспільного життя; неспроможність навчатися на досвіді власного історичного минулого; певні імпульсивність

й надмірна чуттєвість; емоційність, що породжує внутрішні конфлікти, стресові й невротичні стани, відхід від реальності; недостатність соціальної волі; слабкість соціального характеру, що спричинює невідповідність змін жодному реформаторському плану чи проекту [5]. Безумовно, ці риси нації мають великий вплив на проблеми реформування вищої освіти. Проте їх можна коригувати, наприклад, знизити рівень індивідуалізму української ментальності як викладачів, так і студентів, залучаючи їх до активного громадського й суспільного життя з метою захисту інтересів освітян та розвитку науки й освіти.

Особливості менталітету зумовлюють певною мірою психологічну неготовність викладачів до перемін, їх незадоволення реформуванням освіти. Так, на початкових етапах впровадження європейських стандартів освіти в Україні кредитно-модульна система підготовки фахівців для багатьох виявилася формальною процедурою.

Оцінювання викладачами переваг і недоліків кредитно-модульної системи підготовки фахівців було досліджено нами за допомогою анкетування. Таку ж анкету – “Ставлення студента до кредитно-модульної системи організації навчального процесу” – було запропоновано студентам п'ятих курсів для дослідження їх психологічної готовності (на мотиваційному, пізнавальному й емоційному рівнях) до кредитно-модульної системи організації навчання. Для розробки питань анкети було застосовано пропозиції групи експертів, здебільшого представників професорсько-викладацького складу. На основі результатів анкетування викладачів і студентів отримано дані про узгодженість їхніх міркувань. Ступінь цієї узгодженості дає можливість зро-

зуміти особливості ділових стосунків у навчальній діяльності, специфіку зворотного зв'язку, особливості рефлексії щодо себе та інших й ставлення представників академічного довкілля до європейських орієнтирів сучасної освіти. У дослідженні взяло участь 29 викладачів Черкаського державного технологічного університету віком від 31 до 68 років; 22 студенти денної форми навчання п'ятого курсу лінгвістичного факультету Черкаського державного технологічного університету віком від 21 до 22 років та 21 студент заочної форми навчання п'ятого курсу факультету ринкових, інформаційних та інноваційних технологій Київського національного університету технологій та дизайну віком від 21 до 25 років. Викладачі й студенти оцінювали переваги і недоліки застосування кредитно-модульної системи організації навчання згодою (за що отримували 2 бали), або ж незгодою (0 бал) із запропонованими твердженнями. Сумніви щодо цих тверджень оцінювалися 1 балом. Учасникам анкетування було запропоновано доповнити твердження відповідно своїх міркувань, досвіду, знань. Деякі результати анкетування – якісний аналіз схвальних відповідей учасників цієї процедури – подано в таблиці № 1.

Погодження учасників анкетування із запропонованими твердженнями підводить дослідника до розуміння вимог професійного довкілля, його ціннісні й світоглядні настанови щодо бажаності перемін загалом. Так, найвищим показником в оцінюванні викладачами (66 %) кредитно-модульної системи організації навчального процесу є вибір ними переваги “послідовне й систематичне нагромадження балів”; однак згодними з недоліком “швидке відрахування студента з ВНЗ” виявилось всього 2 % опитува-

Таблиця 1.

Оцінювання викладачами й студентами переваг і недоліків кредитно-модульної системи організації навчального процесу

Переваги кредитно-модульної системи організації навчання	Викладачі (у %)	Студенти 1 група (у %)	Студенти 2 група (у %)	Недоліки кредитно-модульної системи організації навчання	Викладачі (у %)	Студенти 1 група (у %)	Студенти 2 група (у %)
Підвищує активність у процесі навчання.	9 (31 %)	10 (45 %)	13 (62 %)	Надмірне навантаження викладачів і студентів.	17 (59 %)	7 (32 %)	5 (24 %)
Знімає у студентів надмірну тривогу у зв'язку із складанням іспитів.	12 (41 %)	7 (32 %)	8 (38 %)	Психологічна неготовність викладачів і студентів до застосування ECTS-системи.	12 (41 %)	8 (36 %)	7 (33 %)
Мотивує до якісного засвоєння знань.	7 (24 %)	8 (36 %)	8 (38 %)	Швидке відрахування студента з ВНЗ.	2 (7%)	3 (14 %)	5 (24 %)
Прозора система оцінювання.	12 (41 %)	8 (36 %)	11 (52 %)	Не вистачає часу для якісного засвоєння знань.	13 (45 %)	10 (45 %)	10 (48 %)
Можливість подальшого навчання за кордоном.	6 (21 %)	13 (59 %)	5 (24 %)	Формальне ставлення студентів і викладачів до вимог кредитно-модульної системи навчання.	17 (59 %)	9 (41 %)	6 (29 %)
Послідовне і систематичне нагромадження балів.	19 (66 %)	14 (64 %)	13 (62 %)	Незрозумілість доцільності застосування ECTS-системи.	14 (48 %)	3 (14 %)	10 (48 %)
Надання студенту більшої самостійності у навчанні.	16 (55 %)	10 (45 %)	13 (62 %)	Неготовність першокурсників до прояву активності для нагромадження балів.	17 (59 %)	10 (45 %)	11 (52 %)
Застосування сучасних інформаційних технологій.	12 (41 %)	15 (68 %)	14 (19 %)	Неузгодженість традиційної системи освіти й сучасних освітніх стандартів.	20 (69%)	11 (50 %)	6 (29 %)

Примітка: викладачі ВНЗ – 29 осіб; 1 група – 22 студенти денної форми навчання; 2 група – 21 студенти заочної форми навчання.

них; а “формальне ставлення студентів і викладачів до кредитно-модульної системи навчання” обрало 59 % дорослих. Можливо, причиною такої суперечності є неузгодженість традиційного навчання і європейських освітніх стандартів – з цим твердженням погодилося 69 % викладачів. Неготовність першокурсників до прояву активності для нагромадження балів оцінило 59 % викладачів, хоча вони ж одночасно надають перевагу такому показникові мотиваційного рівня психологічної готовності студентів до досягнення продуктивності в навчальній діяльності як прояв їх більшої самостійності (цю перевагу обрало 55 % викладачів). Подібні вибори щодо переваг і недоліків кредитно-модульної системи організації навчання характерні й для студентів.

Схожість міркувань студентів і викладачів щодо переваг і недоліків кредитно-модульної системи підготовки фахівців свідчить про їхню спрацьованість, партнерську взаємодію та конструктивний зворотний зв'язок між ними. Натомість наявність амбівалентності оцінок, суперечностей в аналізі переваг і недоліків кредитно-модульної системи підготовки фахівців вказує на неадаптивні стратегії професійної поведінки викладачів, які мотивовані на пошук раціонального застосування європейських пропозицій та засобів модернізації навчального процесу.

Виявлені суперечності не єдині, їх наявність підтверджується за різними індивідуальними показниками. Одна з їх причин – це незрозумілість для представників навчально-фахового довілля доцільності застосування ECTS-системи (з цим її недоліком погодилося 48 % викладачів і 48 % студентів заочної форми навчання) та неузгодженість традиційної системи

освіти й сучасних освітніх стандартів (цей недолік підтвердило 69 % викладачів й 50 % студентів денної форми навчання). Якщо на емоційному рівні (його головний показник – вищеназвана система знімає надмірну тривогу у зв'язку із складанням іспитів) викладачі оцінили психологічну готовність студентів до кредитно-модульної системи організації навчання приблизно задовільною, то на пізнавальному та мотиваційному рівнях – ще з нижчими показниками, враховуючи той факт, що із запропонованими твердженнями анкети більшість не погодилася, а сумнівалася щодо них досить мала кількість опитуваних (всього 17 %).

Неготовність студентів до прояву активності за умови їх оптимального рівня мотивації може бути пов'язана з відсутністю належної дієвості психологічних чинників адаптації самих викладачів до застосування ними європейських стандартів освіти. Бар'єром цьому може бути прояв ментальних психологічних особливостей у професійній реалізації особистості викладача вищої школи. Для вивчення найвагоміших професійних характеристик викладача учасникам анкетування було запропоновано описати їх. Студенти і їх старші партнери однаковою мірою оцінили такі найважливіші професійно значущі особистісні характеристики викладача, як позитивне ставлення до студентської молоді, наявність почуття гумору, комунікабельність, впевненість у собі, відповідальність. Цікавим є той факт, що студенти описали “ідеального викладача” лише прикметниками, а викладачі – більше дієсловами, через які вони виявляють ставлення до проектування своєї майбутньої професійної діяльності відповідно до конкретної мети, що свідчить про прояв творчої суб'єктності, високий рівень саморе-

гуляції й внутрішній локус контролю. Тому вони й вважають, що викладачу потрібно мати ступінь і звання; проходити стажування у провідних ВНЗ; слухати інших, а не лише себе; відверто й без фальші любити викладання й самих студентів; бути патріотом своєї країни й університету; вміти давати знання студентам; застосовувати сучасні комп'ютерні технології; брати участь у міжнародних наукових конференціях; бути відповідальним за ефективність використання аудиторних годин; займатися науковою роботою; постійно працювати над підвищенням свого кваліфікаційного рівня тощо.

Серед зафіксованих учасниками анкетування об'єктивних показників якісної викладацької діяльності є фахова компетентність, яка виявилася найвагомішою як для викладачів, так і для студентів. "Результати багатьох досліджень свідчать, що причиною багатьох кризових проблем є саме некомпетентність фахівців..." [2; 4, с. 13].

Безумовно, поява європейського ринку праці вимагає нових форм підвищення кваліфікації викладачів вищої школи. Якщо викладачі не переорієнтуються на європейський рівень викладання – молодь (особливо обдарована) виїжджатиме з України на навчання в закордонні заклади, що може провокувати руйнування національної освіти.

Проте в умовах різних нововведень в освітянському житті певна група фахівців завжди матиме ригідні настанови щодо змін, досить консервативні погляди, неконструктивні прояви механізмів психологічного захисту, що може негативно відображатися на навчальній діяльності. У результаті якісного аналізу анкетних даних нами виділено дві групи викладачів – з консервативними міркуваннями (всього 22

%) та реформатори (78 %). Безумовно, адаптованими до нововведень є прихильники реформ. Вони висловлюються за оновлення нормативної бази вищої освіти України; адекватно відстоюють збереження найкращого у вітчизняній моделі освіти і переваги європейських нововведень, обґрунтовуючи в анкетних даних такі міркування: "кредитно-модульна система організації навчання розроблялася на основі бажання студентів отримати сучасну конкурентоспроможну освіту і, як наслідок цього, є регулятором самостійної якісної роботи студентів"; "викладач повинен бути обізнаним щодо сучасних потреб європейського ринку праці для розподілу акцентів у викладанні предметів", "викладач повинен вдосконалювати свою професійну компетентність відповідно до європейських стандартів освіти" тощо.

Викладачі з стійкими поглядами (назвемо їх консерваторами) навпаки, намагаються суб'єктивно принизити значення перетворень. Реформатори і консерватори однаковою мірою наголошують на необхідності підвищення рівня кваліфікації викладача вищої школи з метою наближення її до європейських вимог та виявляють ставлення до студента як до самої значущої цінності. Проте реформаторська група викладацького складу налаштована більшою мірою на міжнародне педагогічне партнерство, є відкритішою й гнучкою та має високий рівень задоволення своєю роботою в умовах перемін в системі освіти.

Відтак, психологічними умовами впровадження європейських нововведень в освіті є: психологічні особливості суб'єкта викладацької діяльності, його відповідальність і дієвість у професійній сфері з врахуванням національної ментальності та збереження культурних традицій в освіті; опти-

мальний рівень мотивації досягнення успіху в діяльності та прагнення підвищити її якість; наявність професійно значущих особистісних характеристик; психологічна готовність до введення освітніх реформ.

Незважаючи на привабливість стратегій Болонського процесу, кожна країна повинна зберігати національну самобутність – надбання в освіті, культурні цінності, шанобливе ставлення до освітянських традицій та історії рідного народу, інтелектуальні й моральні риси представників академічного довілля. “Важливим чинником у системі морально-духовних якостей особистості викладача є його почуття національної гідності...” [3, С. 152]. Лише викладач з високим рівнем поваги до свого народу і його історії може гармонійно й логічно поєднувати інноваційні підходи, властиві європейським стандартам в освіті з традиційними вітчизняними. Почуття його національної гідності – своєрідний камертон для майбутніх фахівців, що визначає вплив педагога на них.

Висновки. Емпірично доведено – викладачі з професійно-значущими особистісними характеристиками, що визначають позитивне ставлення фахівця до викладацької діяльності, навчального закладу, студентів й до самого себе – психологічно готові до процесів європейської інтеграції України та здатні забезпечити якісну підготовку випускників вищої школи. За результатами оцінювання професійно-значущих особистісних характеристик викладачі-реформатори, які більш психологічно готові до перемін, мають високий рівень психологічної адаптованості та можуть гармонійно й

логічно поєднувати інноваційні підходи, властиві європейським стандартам в освіті з традиційними вітчизняними.

Розглянуті психологічні умови впровадження європейських стандартів вищої освіти в Україні: засоби професійно-психологічної адаптації викладача вищої школи до впровадження міжнародних стандартів освіти, психологічна готовність до інноваційних перетворень як настанова на отримання якісного результату в роботі; психологічні особливості суб'єкта викладацької діяльності – його відповідальність і дієвість у професійній сфері, професійна мотивація та прагнення підвищити якість освітніх послуг; професійно-значущі особистісні характеристики, що визначають позитивне ставлення фахівця до викладацької діяльності, навчального закладу, студентів й до самого себе; морально-етичні цінності, особливо любов до українського народу; ті особливості менталітету, які сприяють професійно-психологічній адаптації викладача.

Сьогоднішня освіта вже неможлива без процесів європейської інтеграції України. Викладачі, психологічно готові до неї, здатні забезпечити якісну підготовку майбутніх фахівців, що відобразатиметься на підвищенні європейської культурної ідентичності в нашій країні та її інтеграції до загальноєвропейського інтелектуально-освітнього й наукового простору.

Отже, проблема вивчення психологічних умов впровадження європейських стандартів вищої освіти в Україні у перспективі потребує фундаментальних досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вища освіта України і Болонський процес : Навчальний посібник / За редакцією В.Г. Кременя. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004. – 384 с.
2. Корніяка О.М., Сікорська Л.Б., Гомонюк В.О. Розвиток комунікативної компетентності фахівця на етапі професійної адаптації // Актуальні проблеми психології. – Т. V : Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія / За ред. С.Д. Максименка. – К.: ДП “Інформаційно-аналітичне агентство”, 2010. – Вип.10. – С. 113 – 122.
3. Кузьмінський А.І. Педагогіка вищої школи : Навчальний посібник / А.І. Кузьмінський. – К.: Знання, 2005. – 486 с.
4. Підласий І.П. Поглиблення євроінтеграції української системи вищої технічної освіти : Навчальний посібник / І.П. Підласий. – Черкаси : ЧДТУ, 2010. – 123 с.
5. Фурман А.В. Психокультура української ментальності / А.В. Фурман. – Тернопіль : Економічна думка, 2002. – 132 с.

TRANSLITERATION OF RESOURCES:

1. Vyshcha osvita Ukrainy i Bolons'kyu protses : Navchal'nyy posibnyk / Za redaktsiyeyu V.H. Kremenya. – Ternopil': Navchal'na knyha – Bohdan, 2004. – 384 s.
2. Korniyaka O.M., Sikors'ka L.B., Homonyuk V.O. Rozvytok komunikatyvnoyi kompetentnosti fakhivtsya na etapi profesiynoyi adaptatsiyi // Aktual'ni problemy psykholohiyi. – T. V : Psykhofiziolohiya. Psykholohiya pratsi. Eksperymental'na psykholohiya / Za red. S.D. Maksymenka. – K.: DP “Informatsiyno-analitychne ahent'stvo”, 2010. – Vyp.10. – S. 113 – 122.
3. Kuz'mins'kyu A.I. Pedahohika vyshchoyi shkoly : Navchal'nyy posibnyk / A.I. Kuz'mins'kyu. – K.: Znannya, 2005. – 486 s.
4. Pidlasyy I.P. Pohlyblennya yevrointehratsiyi ukrayins'koyi systemy vyshchoyi tekhnichnoyi osvity : Navchal'nyy posibnyk / I.P. Pidlasyy. – Cherkasy : ChDTU, 2010. – 123 s.
5. Furman A.V. Psykhokul'tura ukrayins'koyi mental'nosti / A.V. Furman. – Ternopil' : Ekonomichna dumka, 2002. – 132 s.